

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Verfransing onder de loep: Nederlands-Frans taalcontact (1500-1900) vanuit historisch-sociolinguïstisch perspectief

Assendelft, B.M.E.

Citation

Assendelft, B. M. E. (2023, May 24). *Verfransing onder de loep: Nederlands-Frans taalcontact (1500-1900) vanuit historisch-sociolinguïstisch perspectief*. LOT dissertation series. LOT, Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3618471>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3618471>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1 Doel van het onderzoek

In dit proefschrift onderzoek ik het historische taalcontact tussen het Nederlands en het Frans; meer specifiek richt dit onderzoek zich op de taalveranderingen die het Nederlands heeft ondergaan onder invloed van het Frans. Het Nederlands en het Frans hebben een lange geschiedenis van taalcontact, doordat het Franstalige en Nederlandstalige taalgebied al eeuwenlang aan elkaar grenzen. Bovendien was het Frans vanaf de middeleeuwen een belangrijke taal in de Nederlanden voor bestuur, handel en diplomatie (Frijhoff 2015: 116). Het contact met het Frans intensiveerde vanaf de zestiende eeuw, toen er diverse migratiestromen vanuit Franssprekende gebieden naar de Noordelijke Nederlanden op gang kwamen (Frijhoff 2010: 41; Frijhoff 2015: 116). Daarnaast werd het Frans in de zeventiende en achttiende eeuw de Europese lingua franca en kreeg de taal aanzien bij de Europese elites, waardoor deze elites het Frans als omgangstaal gingen gebruiken, ook in de Noordelijke Nederlanden (Burke 2004: 86). De zeventiende en met name de achttiende eeuw worden dan ook traditioneel gezien als perioden waarin de Noordelijke Nederlanden ‘verfranst’ waren (zie bijv. Frijhoff 1989: 593-594; Van der Wal & Van Bree 2008: 254). Aan het eind van de achttiende en in de negentiende eeuw maakte het Frans echter langzaam maar zeker plaats voor het Engels en het Duits als belangrijke internationale talen, wat het einde van de vermeende verfransing betekende (Frijhoff 2010: 38; Frijhoff 2015: 136).

Het taalcontact dat door de aanwezigheid van het Frans in het Nederlandse taalgebied ontstond, heeft onder andere geresulteerd in taalveranderingen in het Nederlands. Op verschillende taalniveaus heeft het Nederlands elementen aan het Frans ontleend. Allereerst op het lexicale vlak: er zijn veel woorden uit het Frans overgenomen. Volgens Van der Sijs (2001; 2009) is het Frans de taal die het Nederlands tussen de dertiende en de negentiende eeuw de meeste leenwoorden heeft geleverd. Naast het lexicon heeft het Frans in de loop van de eeuwen ook op andere taalniveaus invloed gehad: een aantal grammaticale elementen als voorzetsels (*à* in *twee à drie*) en affixen (prefixen als *non-* in *non-discussie* en suffixen als *-age* in *lekkage*) komt uit het Frans (Van der Sijs 2005: 186-196). Tot slot zijn er enkele morfosyntactische patronen als

2 Verfransing onder de loep

het gebruik van de betrekkelijke voornaamwoorden *denwelke* en *hetwelke* en tegenwoordig-deelwoordconstructies (met werkwoorden op *(en)de* als *hebbende* en *zijnde*) die in het vroegmoderne Nederlands veel werden gebruikt en die hun populariteit te danken zouden kunnen hebben aan Franse invloed (De Vooys 1970; Van den Toorn e.a. 1997; Van der Horst 2008).

De vraag is echter hoe groot de invloed van het Frans op het Nederlands daadwerkelijk is geweest. Hoewel de vroegmoderne tijd traditioneel wordt gezien als een periode van ‘verfransing’, is er weinig empirisch onderzoek gedaan naar de invloed die de Franse taal heeft gehad op het Nederlandse taalgebruik. Er zijn bijvoorbeeld wel lijsten beschikbaar met leenwoorden en leenaffixen uit het Frans, maar er is amper onderzoek gedaan naar de gebruiksfrequentie van deze uit het Frans afkomstige elementen in het Nederlands en naar een mogelijke relatie tussen het gebruik van deze Franse elementen en (groepen van) taalgebruikers. Uitzonderingen zijn Rutten, Vosters & Van der Wal (2015), Stevens (2019) en Rutten & Vosters (2020), die verkennende studies hebben gedaan naar het gebruik van Franse leensuffixen en – in het geval van Stevens (2019) – Franse leenwoorden in het Nederlands. De invloed van het Frans op de Nederlandse morfosyntaxis is echter nooit empirisch onderzocht.

Dit proefschrift is de eerste grootschalige empirische studie naar de invloed die het Frans op het Nederlands heeft gehad. Ik richt mij hierbij op de periode tussen 1500 en 1900, de periode waarin het contact tussen het Nederlands en het Frans het intensiefst was. Ik onderzoek de taalveranderingen die het Nederlands heeft ondergaan onder invloed van het Frans op drie taalniveaus: de morfologie, het lexicon en de morfosyntaxis. Op deze manier wil ik een bijdrage leveren aan een beter beeld van het historische taalcontact tussen het Nederlands en het Frans. Met de resultaten uit dit onderzoek kan ook worden nagegaan of het traditionele beeld, waarin de vroegmoderne tijd wordt gezien als een periode van ‘verfransing’, klopt. Wat is de daadwerkelijke invloed geweest die het Frans op het Nederlands heeft gehad tussen 1500 en 1900? Dat is de vraag die centraal staat in dit proefschrift.

1.2 Opzet van het onderzoek

De invloed van het Frans op het Nederlands wordt in dit proefschrift empirisch onderzocht door middel van kwantitatief corpusonderzoek.

Hiertoe is een nieuw corpus samengesteld: het *Language of Leiden*-corpus (afgekort *LOL*-corpus), dat in totaal ruim 250.000 woorden bevat. Zoals de naam al aangeeft, bestaat dit corpus geheel uit teksten die afkomstig zijn uit Leiden. Aangezien de sociale context van de invloed van het Frans op het Nederlands in dit onderzoek centraal staat en niet de invloed van regio, is deze laatste variabele constant gehouden door teksten van één locatie te kiezen. De variabelen op basis waarvan het corpus is opgebouwd, zijn periode en sociaal domein. Het corpus beslaat vier eeuwen, van 1500 tot 1900, die zijn opgedeeld in acht perioden van vijftig jaar. Daarnaast zijn er zeven sociale domeinen gerepresenteerd in het corpus: Academie, Economie, Liefdadigheid, Literatuur, Privé, Publieke Opinie en Religie. Samen vormen deze domeinen een representatieve afspiegeling van de historische samenleving van de stad Leiden. Door de opbouw van het corpus op basis van de variabelen periode en domein is het mogelijk om de effecten van het taalcontact met het Frans diachroon te onderzoeken en de verschillen tussen sociale domeinen in de mate van invloed van het Frans op het Nederlands in kaart te brengen. Door de focus op de sociale context van de historische taalcontactsituatie past het onderzoek dat in dit proefschrift wordt beschreven binnen het onderzoeksveld van de historische socio-linguïstiek.

Om een zo compleet mogelijk beeld te krijgen van de invloed van het Frans, wordt deze invloed in dit proefschrift op drie taalniveaus onderzocht: op het niveau van het lexicon door middel van Franse leenwoorden, op dat van de morfologie door middel van Franse leensuffixen, en op dat van de morfosyntaxis door onderzoek naar het gebruik van de relativa *denwelke* en *hetwelke*, een morfosyntactisch patroon dat door het Frans beïnvloed zou kunnen zijn. Leenwoorden en leensuffixen zijn geselecteerd omdat deze vrij frequent voorkomen. Bij andere categorieën als voorzetsels en prefixen zijn slechts een handvol elementen geleend (drie voorzetsels en vier prefixen), terwijl uit het Frans in totaal tussen de 4.000 en 5.000 woorden zouden zijn geleend (Van der Sijs 2009: 196) en zo'n 30 tot 40 suffixen hun oorsprong in het Frans hebben (Van der Sijs 2005: 189-195). Met de uitkomsten van de lexicale en morfologische studie kan worden bekeken in hoeverre het morfosyntactische patroon – het gebruik van de relativa *denwelke* en *hetwelke* – toegeschreven kan worden aan taalcontact met het Frans. In de literatuur wordt het gebruik van deze relativa gekoppeld aan Franse invloed. Als duidelijk is hoe het gebruik van leenwoorden en leensuffixen die afkomstig zijn uit het Frans zich door de tijd heen ontwikkelt en in

4 Verfransing onder de loep

welke sociale domeinen Franse leenwoorden en leensuffixen frequenter zijn dan in andere, kan worden bekeken of de genoemde relativa hetzelfde beeld laten zien. Wanneer de relativa een diachrone ontwikkeling hebben die vergelijkbaar is met die van de leenwoorden en leensuffixen en wanneer ook de frequentieverhoudingen tussen de sociale domeinen overeenkomen met die bij de leensuffixen en leenwoorden, dan kan dit een aanwijzing zijn dat dit Nederlandse morfosyntactische patroon ook is beïnvloed door het Frans. Hiermee tracht ik in dit proefschrift voor het eerst empirisch bewijs te leveren voor de invloed van het Frans op de morfosyntaxis van het Nederlands.

Het is van belang dat er voor onderzoek naar taalverandering door taalcontact op verschillende taalniveaus wordt gekeken: volgens zogenaamde ontleningshiërarchieën worden lexicale elementen makkelijker ontleend dan morfologische elementen, en morfologische elementen worden makkelijker ontleend dan (morfo)syntactische elementen (Van Coetsem 1988; Thomason & Kaufman 1992; Matras & Sakel 2007). Door naar alle drie deze taalniveaus te kijken, kan in dit onderzoek dus een algemeen beeld worden gevormd van de mate van ontlening op elk van de verschillende taalniveaus en van de taalveranderingen die het gevolg zijn van taalcontact met het Frans. Op deze manier ontstaat een zo compleet mogelijk beeld van de invloed van het Frans op het Nederlandse taalgebruik tussen de zestiende en de negentiende eeuw.

1.3 Opbouw van het proefschrift

Dit proefschrift bevat elf hoofdstukken. Na deze inleiding volgen nog drie inleidende hoofdstukken, waarna in zes volgende hoofdstukken de corpusanalyses worden behandeld op het niveau van de morfologie (twee hoofdstukken), het lexicon (drie hoofdstukken) en de morfosyntaxis (een hoofdstuk).

Hoofdstuk 2 behandelt de theoretische achtergrond waarin dit proefschrift is ingebed. Allereerst wordt er ingegaan op de historische sociolinguïstiek, de onderzoekstraditie waarbinnen het onderzoek dat in dit proefschrift wordt gepresenteerd valt. Ook worden in dit hoofdstuk enkele termen toegelicht die van belang zijn voor een goed begrip van het onderzoek, te weten het verschil tussen domeinen en genres en het verschil tussen administratieve en niet-administratieve teksten. Daarnaast wordt er aandacht besteed aan de taalcontacttheorie en wordt er ingezoomd op het historische taalcontact tussen het Frans en het

Nederlands. Het hoofdstuk sluit af met de onderzoeksvragen die in dit proefschrift centraal staan.

In hoofdstuk 3 geef ik de historische achtergrond waartegen het onderzoek gezien moet worden. Aangezien het corpus dat voor het onderzoek is gebruikt samengesteld is op basis van teksten uit Leiden, is het noodzakelijk om de geschiedenis van deze stad in dit hoofdstuk toe te lichten. Dit wordt gedaan aan de hand van de zeven domeinen die voor het corpus zijn gekozen: voor elk domein worden in dit hoofdstuk het belang van het domein voor de stad Leiden en de belangrijkste ontwikkelingen gedurende de eeuwen tot 1900 beschreven.

Vervolgens wordt in hoofdstuk 4 de opbouw van het *Language of Leiden*-corpus toegelicht. Hierbij ga ik in op de twee onafhankelijke variabelen die voor het corpus zijn gekozen – periode en domein – en de dataverzameling- en transcriptieprocedures die zijn gevolgd. Na een overzicht van het corpus volgt een korte bespreking van de analyses die met dit corpus zijn uitgevoerd.

De corpusanalyses worden uitgewerkt in de hoofdstukken 5 tot en met 10. Hoofdstukken 5 en 6 gaan over de analyses op het taalniveau van de morfologie die met het *Language of Leiden*-corpus zijn uitgevoerd: het gebruik van Franse leensuffixen. Aan de hand van een overzicht van suffixen waarvan de oorsprong in het Frans ligt, wordt in hoofdstuk 5 een beeld gegeven van het gebruik van deze leensuffixen per periode en domein. In hoofdstuk 6 analyseer ik de dataset van de leensuffixen op twee andere variabelen: het verschil in gebruik tussen algemene en domein-specifieke woordenschat of terminologie en de mate van integratie van de leensuffixen in het Nederlands. Indien veel van de woorden die een Frans suffix bevatten niet tot de algemene maar tot de domein-specifieke woordenschat zouden behoren, is de vraag hoe groot de invloed van het Frans op het (algemeen gebruikte) Nederlands werkelijk is geweest. Bij integratie, als blijkt dat Franse leensuffixen worden ingezet om nieuwe woorden te vormen met een Nederlandse stam, kan sprake zijn van een grote invloed van het Frans. Deze analyses dragen dus bij aan de beantwoording van de algemene onderzoeksvraag van dit proefschrift.

Hoofdstukken 7, 8 en 9 behandelen de analyses die ik heb uitgevoerd op het taalniveau van het lexicon: het gebruik van Franse leenwoorden. Net als bij de leensuffixen gaat het eerste hoofdstuk dat aan de leenwoorden is gewijd, hoofdstuk 7, over het algemene beeld van de frequentie van de leenwoorden per periode en domein. Daarna volgen twee hoofdstukken waarin andere aspecten van de leenwoorden worden

geanalyseerd om tot een zo precies mogelijk beeld te komen van de invloed van het Frans op het Nederlandse lexicon. In hoofdstuk 8 bespreek ik de woordsoorten van de leenwoorden, het jaar van ontlening en de frequentie waarmee individuele leenwoorden in het corpus voorkomen. In hoofdstuk 9 komen de aspecten aan bod die ook bij de leensuffixen zijn besproken: algemene en domein-specifieke woordenschat en de integratie van de leenwoorden in het Nederlands. Bij de integratie zal ook de vraag worden beantwoord of leenwoorden direct bij ontlening worden geïntegreerd in de taal of pas als deze al langer worden gebruikt.

Hoofdstuk 10 presenteert de resultaten van de laatste corpus-analyse: het gebruik van de betreffende voornaamwoorden *de welke* en *het welke*. De vraag bij deze casestudy is of het frequentiepatroon per periode en per domein hetzelfde is als bij de leensuffixen en leenwoorden. Indien dat het geval is, zou het gebruik van deze betreffende voornaamwoorden aan de invloed van het Frans toegeschreven kunnen worden.

In hoofdstuk 11 staan de eindconclusies van het onderzoek. Per casestudy wordt een samenvatting gegeven van de belangrijkste resultaten. Wanneer was de invloed van het Frans het grootst, op welk domein had het Frans de grootste invloed, en wat kan er uit de extra analyses geconcludeerd worden over de effecten die het taalcontact met het Frans heeft gehad op het taalgebruik? De bevindingen van de analyses op de drie taalniveaus worden vervolgens samengevoegd in een algemene conclusie, waarin antwoord wordt gegeven op de vraag wat de daadwerkelijke invloed van het Frans op het Nederlands is geweest.